

Kilpkonnasupp Tartu ülikooli doktoribanketil

Nikolai Pirogov. Elu küsimusi. Vana arsti päevaraamat. Vene keelest tõlkinud Ilona Martson ja Georg Loogna. – Loomingu Raamatukogu 2025, nr 24–26. Tallinn: SA Kultuurileht. 159 lk.

Üle-eelmisel sajandil õppis ja tegutses Tartu ülikoolis palju väljapaistvaid meedi-

kuid, kelle kuulsus ulatus Emajõe Ateenast kaugemale. Toomemäel ja selle ümbruses on püstitatud monumendid Karl Ernst von Baerile (1792–1876), Friedrich Robert Faehlmannile (1798–1850), Nikolai Pirogovile (1810–1881), Alexander Schmidtile (1831–1894) ja Ernst von Bergmannile (1836–1907). Tartu läbi aegade suurimaks kirurgiks on nimetatud viimast,¹ kuid kõigi nende arstiteadlaste üle on ülikoolilinnal põhjust uhke olla. Kui teised mai-

¹ **I. Käbin**, Eesti ajalugu arsti pilgu läbi. (Ilmatarjad.) Tartu: Ilmamaa, 1998, lk 54.

nitud arstid olid kas tänapäeva Eesti või Läti alalt, siis Pirogov eristus oma Moskva päritolu ja õigeusu taustaga. Tema mälestustest võib lugeda, et just viimast heideti talle ette, kui küsimuse alla kerkis tema valimine Tartu ülikooli professoriks. Seejuures viidati õppeasutuse rajaja kuningas Gustav II Adolphi allkirjastatud seadusele, mille järgi tohtinuks Tartu ülikooli professor olla vaid luterlane.² Pirogov pidas seda põhjendust naeruväärseks (lk 144).

Vene impeeriumi arstiteaduse vundamendiks oli baltisaksa meditsiinitraditsioon, mille esindajad olid Baer, Schmidt ja Bergmann. Pirogovi memuaaride eestinduse järelsõnas on öeldud, et arstiteadus on oma olemuselt riigipiirideülene nähtus (lk 157), kuid alati seda siiski kindlalt väita ei saa. Tartu ülikool taasavati 1802. aastal eelkõige seetõttu, et Vene keisririigi alamad ei suunduks välismaale ega tutvuks vabadusideedega, mis Prantsuse revolutsiooni järel Euroopas levisid. Pirogov meenutab, et 1833. aastani ei tahetud Tartu ülikoolis õppivaid tudengeid üldse välismaale lasta (lk 47), seejärel lubati sõita õppereisile Berliini, kuid Prantsusmaale ega Inglismaale ei lastud kedagi (lk 90).

„Elu küsimusi. Vana arsti päevaraamat” on kirja pandud aastail 1879–1881, eesti keelde on Loomingu Raamatukogu väljaandes algupärandist ümber pandud ligi pool. Kui resümeeida Pirogovi 2025. aastal ilmunud eestikeelse tõlke sisu, siis selleks on eelkõige Vene arsti sisse-

elamine saksakeelsesse kultuuriruumi ja sellega kohanemine: eriti mõjutasid Pirogovi kujunemist baltisaksa arstid. Võttes vaatluse alla Pirogovi elu lõpupäevil kirja pandud autobiograafia tervikuna, võiks teema olla laiemalt meditsiinifilosoofia.³ Nii või teisiti tõlgendas Pirogov oma arsti-stuudiumi käigus juhtunut sageli huumori võtmes, mille tõttu tasub tema memuaare lugeda ka neil, kel pole erihuvi meditsiini vastu.

Suur osa „Elu küsimuste” eestindusest on varem ilmunud keelehuvilise arstiteadlase Georg Loogna (1914–2009) ümberpanekus Sergei Issakovi koostatud kogumikus „Mälestusi Tartu ülikoolist”,⁴ kus see paigutub ühte ritta teiste nimekate õpetlaste meenutustega Liivimaa kõrgkoolist. Loogna vahendus kogumikus „Mälestusi Tartu ülikoolist” algab Pirogovi meenutustega Tartu professorite instituudist, uues väljaandes tuleb see tekstiosa sisse leheküljel 22. Varem ilmunud tõlke juurest pärineb rohkelt asjalikke kommentaare, mis on kaasatud ka uude versiooni.

Uue tõlke algusesse on lisandunud meeolukas ülevaade Pirogovi õpingutest Moskva ülikoolis aastail 1824–1828, millele järgnes stuudium Tartu ülikooli professorite instituudis aastail 1828–1833 ja doktoritöö kaitsmine 1832. aastal ning hilisem enesetäiendamine Berliinis ja Göttingenis 1833.–1835. aastal. Eestindus lõpeb Pirogovi valimisega Tartu ülikooli korraliseks professoriks 1837. aastal. Peategelase elus oli hulk ootamatuid ja enamasti õnnelikke pöördeid, samal ajal kui saatust aitas suunata suuresti tema enda andekus ja töökus. Kõige liigutavam tekstiosa oli vahetu emotsiooni kirjeldamine, kui Pirogov sai teada, et on jäänud ilma

² Tartu ülikool loodi 1632. aastal protestantliku ülikoolina ja kuulus samasse lainesse XVI–XVII sajandil rajatud Marburgi, Königsbergi, Jena, Helmstedti, Giesseni, Strassburgi, Duisburgi jt Euroopa ülikoolidega, vt **P. Järvelaid**, Tartu ülikooli (Academia Gustaviana) asutamine 17. sajandi Euroopa kontekstis. – *Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academiae Gustavianae)*. Tartu Akadeemia (Academia Gustaviana) põhikiri. Teine, parandatud ja täiendatud väljaanne. Toim M. Lepajõe, I. Valt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015, lk 9–10.

³ Vt **Н. И. Пирогов**, Вопросы жизни. Дневник старого врача. Донецк, 2009.

⁴ Mälestusi Tartu ülikoolist (17.–19. sajand). Koost S. Issakov. Tallinn: Eesti Raamat, 1986, lk 138–171.

Moskva ülikooli kirurgiaprofessori kohast, millest oli kaua unistanud (lk 137–138). Tema enda karjäär küll pigem võitis sellest, kuid Pirogovi ema ja õdede jaoks, kelle nimel ta paljuski oli pingutanud, oli see ilmselgelt tragöödia.

Pirogovi õpingute ja mälestuste kirja-paneku vahele jäi 40–50 aastat ning autor reflekteerib palju omaenda käitumise ja tehtud vigade üle, kuid end ümbritsenud inimestele ta noorusajaga võrreldes uusi hinnanguid ega seisukohti ei lisa. Suurrahva ja suurlinna esindajana analüüsib Pirogov prantslaste ja sakslaste loomust ning jõuab järeldusele, et venelased sarnanevad rohkem viimastega. Võib-olla on siin tegu soovmõtlemisega, sest ta võttis saksa kombes ise kiirelt omaks, kuigi algul pidas selle rahva esindajaid upsakaks (lk 62, 70). Mitme Tartu aasta järel tagasi Moskvasse jõudes paistis Pirogov olevat täielikult saksastunud, ka oli ta lõplikult veendunud Tartu kõlbelise ja teadusliku taseme paremuses ja üleolekus (lk 82).

Eesti talupoegade raskele olukorrale üritas Pirogov küll kaasa tunda (lk 63–68), kuid neist rääkides pani kirja vaid kahtlase maiguga kuulujutte. „Ei tea, kuidas praegu, aga tol ajal oli käibel palju jutte eestlaste loomuosast nürimeelsusest ja piiratuses,” kirjutab ta (lk 64), lisades värvikaid näiteid. Tuleb tunnistada, et ka Baer kirjutas oma 1814. aastal kaitsstud doktoritöös eestlaste kohta võrdlemisi halvasti,⁵ kuid vähemalt põhjendas ta oma seisukohti. Pirogovist oli siiski ebaõiglane omistada eeltoodud omadusi kõigile eestlastele. Võib meenutada, et aasta enne Pirogovi Tartusse jõudmist, 1827. aastal kaitses Tartu ülikooli arstiteaduskonnas doktoritöö eestlane Friedrich Robert Faehlmann. Tema väitekirj käsitles lahka-

mistel avastatud patoloogiad, seega oleks dissertatsioon pidanud tema Vene kolleegile huvi pakkuma.⁶ Faehlmanni tegevusvaldkond koolera ohjeldamisel langes samuti Pirogovi erialaste huvidega kokku.⁷ Pirogoviga samal aastal (1832) kaitses Tartus meditsiinidoktori kraadi ka eestlane Philipp Karell (1806–1886).⁸

Intrigeeriv on aga järgmine lause Pirogovi memuaarides (lk 66): „Ja kui palju on asjalikke ja andekaid arste ja meistreid, olgu saksa või mitesaksa nimedega, tulnud eestlaste ja lätlaste hulgast saksa haritlaskonna hulka!” Kahjuks ei nimeta Pirogov ainsatki nime, kuid eelmainitud kuulujutud peaks selline avaldus ometi ümber lükkama. Veel olulisem on sellesse lausesse kätketud väide, et maarahva päritolu arste võis siinmail olla hoopis rohkem, kui seni teada. Sel ajal, kui Pirogov oma mälestusi kirja panema hakkas, oli eestlaste ärkamisaeg haripunktis. Kahtlemata oli Pirogov oma mälestustes siiras ja südamlik, kuid väikerahva hariduspüüete vastu tundis ta paraku vähe huvi.

Kui iseloomustada XIX sajandit arstiteaduses, mil kirurgia – mida alles XVIII sajandil tunnistati akadeemilise distsipliinina – tormiliselt arenes, siis kõige tähtsamad uuendused olid narkoosi kasutuselevõtt operatsioonidel ning aseptika ja antiseptika ehk valu äravõtmine ning puhtuse sisseseadmine. Pirogovi võib pidada üheks esimeseks eeternarkoosi kasutuselevõtjaks ja aseptika rajajaks peetakse Tartu ülikooli kasvandikku Ernst von Bergmanni.

⁶ Vt **Fr. R. Faehlmann**, Teosed. III kd. Koost K. Metste, J. Undusk, M. Lepajõe. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum; Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2011, lk 31–152.

⁷ Eesti arstiteaduse ajaloost. Koost V. Kalnin. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996, lk 53; Tartu ülikooli vana anatoomikumi professorid. Koost M. Toomsalu. Tartu: Tartu Ülikool, 2002, lk 152.

⁸ Eesti arstiteaduse ajaloost, lk 64.

⁵ **K. E. v. Baer**, Eestlaste endeemilistest haigustest. Tlk Ü. Torpats. – Loomingu Raamatukogu 1976, nr 33. Tallinn: Perioodika, lk 26.

Võib küsida, kuidas kujunes Pirogovist kirurgiavirtuoos. Tema memuaarid viivad tagasi ta ülikooliõpingute algusaastatesse Moskvast, mil noormees pidi eriala valima. Väidetavalt sisemise hääle toel sai selleks kirurgia (lk 20). Tollane väljapaistvaim arstiteaduskonna professor Moskva ülikoolis ja ühtlasi Vene meditsiinihariduse nurgakivi oli Riia päritolu ja Saksamaal hiilgavat karjääri teinud kirurg ja anatoom Justus Christian Loder (1753–1832).⁹ Pirogov oli tema juures õppides verinoor – ülikooli astumiseks lasi ta isa koguni poja sünnitunnistust võltsida¹⁰ –, kuid Loder oli juba eluõhtusse jõudnud ning endist energiat ja sarmi nappis. Ent nagu võib lugeda Pirogovi memuaaridest, inspireeris just Loder tema huvi anatoomia vastu (lk 16).

Tartus sattus Pirogov kirurgiaprofessor Johann Christian Moieri (1786–1858) hoole alla, kes oli kirurgiad doktoriks promoveerunud 1811. aastal Pavia ülikoolis, olles kuulsal Antonio Scarpa (1752–1832) õpilane. Moier, kelle teene oli anatoomilisel ja patoloogilisel-anatoomilisel alusel põhineva teadusliku kirurgia rajamine Tartu ülikoolis,¹¹ on ühtlasi Pirogovi memuaaride sümpaatsemaid tegelasi. Eriti jäi meelde tema tasakaalukas ja vaimukas vastulöök Faddei Bulgarini (1789–1859) ärplemisele, kes prognoosis Vene lippude lehvimist Reini kallastel (lk 62–63). Oma perekondlike sidemete tõttu ei olnud Moieril Vene tudengi suhtes eelarvamusi, nagu seda teiste baltisakslaste puhul ette võis tulla. Ignoreerides Tartu tudengielu, veetis Pirogov Tartus rohkelt aega anatoomikumis laipu lahates ning tunnistas, et see oli muu hulgas võimalik tänu vile-

sale haistmismeelele (lk 88). Nii Loderile kui ka Moierile heitis ta ette vähest töökust (lk 37, 70), mis ei tundunud olevat õiglane hinnang. Moieri osa Pirogovi soovitamisel Tartu ülikooli kirurgiaprofessori kohale ei saa kuidagi alahinnata. Lisaks ei ole meditsiini ja ammugi mitte kirurgiat võimalik õppida ilma õpetajateta. Pirogov ise tõstis oma Tartu perioodi õppejõududest esile Moraaviast pärit doktor Joseph Gottfried Adolph Wachterit (1782–1854; lk 68–70), Berliinis veedetud ajast kiitis professor Friedrich Schlemmi (1795–1858; lk 106–108) ja enamgi veel salapäraselt *madame* Vogelsangi Charité anatoomikumis (lk 117–119). Göttingenis õppis Pirogov enda sõnul kõige rohkem professor Konrad Johann Martin Langenbeckilt (1776–1851; lk 120–126).¹² Seega, andekusele ja töökusele vaatamata ei olnud Pirogov kirurgia vallas siiski autodidakt. Ilo Käbin on rõhutanud, et kui Pirogovi peetakse praegugi kõigi aegade kõige suuremaks vene arstiks, siis oma väljaõppe sai ta Eesti kirurgia loojalt Moierilt.¹³ Paradoksaalne on muidugi see, et Pirogovist sai Moieri mantlipärija Tartu ülikoolis ja mitte Loderi järglane Moskva ülikooli kirurgiaprofessori toolil, mille vastu noormees ise huvi tundis (lk 137–141).

Kirurgia jõudsat arengut XIX sajandil ja erinevaid arusaamu sellest on Pirogovi memuaarides küll põnev jälgida, kuid paratamatult tekib küsimus, kas kõike ikka oli vaja ravida kirurgilisel teel. Raamatust võib lugeda, et Moier ei talunud arstina „ei teiste ega enda ravimist, samuti polnud tal usku ravimisesse” (lk 38). Ka Pirogov jättis Tartus loenguid vahele ja keskendus vaid oma kitsale erialale (lk 45–46). Pärast

⁹ A. Tering, Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798. (Scripta Archivi Historici Estoniae.) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2008, lk 236–237.

¹⁰ Tartu ülikooli vana anatoomikumi professorid, lk 149.

¹¹ I. Käbin, Eesti ajalugu arsti pilgu läbi, lk 101.

¹² Täpsemalt Pirogovi õpetajate kohta vt O. Kosenko, Lebensfragen. Nikolaj Ivanovič Pirogov (1810–1881) als Erinnerungsfigur. Dargestellt anhand seiner Biografien. (Relationes 20.) Aachen: Shaker, 2017, lk 7–13.

¹³ I. Käbin, Eesti ajalugu arsti pilgu läbi, lk 90.

õovastavate operatsioonide kirjeldusi on üks koomilisemaid kohti kirjeldus ravimite joomisest, mida Pirogovile haigestumisel serveeriti (lk 132). Kummel, leeder, pärnaõied ja lagritsajuur tundusid kasvava kuulsusega kirurgile täiesti talumatutena. Klistiir seevastu oli igati vastuvõetav (lk 134), sest see oli toona kirurgide pärusmaa. Paistab, et peategelasel oli nõrkus eksootika suhtes. Nii oli Pirogovil võimalus oma meedikust sõbra doktoribanketil Tartu ülikoolis pakkuda külalistele tõelist kilpkonnasuppi, leides, et „see on ikka päris võimas asi” (lk 102). Edasi lugedes saab teada, et see merikilpkonn oli toodud Hamburgist, kus ta oli juba ammu surnud loomulikku surma ja haises talumatult, mis ütleb nii mõndagi tollaste arstide arusaamade kohta toiduhügieenist.

Nikolai Pirogovi monumenti Tartus ja tema eesti keelde tõlgitud memuaare ühendab ilmselt kõige rohkem see, et väljapaistvat Vene arsti püütakse näidata soolesinejana. Pirogovi mälestuste eestinduses ei ole erinevalt algupärandist lisatud kommentaare peakangelase õpetajate kohta ei Moskva ega Tartu päevilt¹⁴ ning Justus Christian Loderi eesnimi on koguni kirjutatud nii, nagu seda vene keeles tehakse – Just-Christian (lk 5, 18). Kindlasti ei ole mingit põhjust teha Pirogoviaegse Mandri-Euroopa meditsiini kohta järeldusi Briti kirurgiat käsitleva Lindsey Fitzharrise raamatu „Lihunikukunst” (2017, e k 2020) põhjal, mida on tsiteeritud eestikeelse väljaande järelsõnas (lk 156). Ei olnud olemas ühtset XIX sajandi meditsiini, meditsiinikoolkonnad olid erinevad ja tase ülikoolides varieerus. Viimane paistab selgelt välja ka Pirogovi memuaaridest, kus arstiõpet Tartus ja Göttingenis hinnatakse kõrgemalt kui Moskvast või Berliinist.

Pirogovi osa anatoomia ja kirurgia ühendamisel ei saa alahinnata. Samuti tuleb teda esile tõsta kui välikirurgia ja topograafilise anatoomia rajajat. Viimasega pani ta aluse tänapäeva kirurgide väljaõppele ja omandas üleeuroopalise tunnustuse.¹⁵ Kiire õppijana oskas ta teiste avastatud ja leiutatut ruttu kasutusele võtta. Nii värbas ta Florence Nightingale'i (1820–1910) eeskujul Krimmi sõjas (1853–1856) tööle hooldusõed haavatute abistamiseks.¹⁶ Kuid Pirogovile 1952. aastal Tartus püstitatud ausammas ei meenuta ainult nimeka kirurgi meditsiinialaseid saavutusi. Pigem sümboliseerib see sündmust, mis ei olnud kohaliku *alma mater*'i ajaloos kuigi auväärne. Nimetatud aastal tähistati ootamatult Tartu ülikooli asutamise 150. aastapäeva, millega lühendati õppeasutuse ajalugu rohkem kui poole võrra, ignoreerides ülikooli rajamist 1632. aastal. Nõukogude võimule ei sobinud fakt, et Tartus oli ülikool enne Eesti ala liitmist Venemaaga.¹⁷ Seega ei rajatud Tartu raekoja taga asuvat monumenti niivõrd kuulsale kirurgi mälestuseks, kuivõrd ideoloogilise sümbolina. Sobivam asukoht Pirogovi monumendile on kindlasti Toomemäel Vana anatoomikumi juures, kus väljapaistev arst tegutses. Praegu on seal monument vaid Faehlmannile, kellest paraku ei saanud esimest eestlasest Tartu ülikooli professorit.¹⁸ Pirogovi mälestustest võib lugeda, et ta oli äärmiselt uhke selle üle, et sai esimeseks venelasest Tartu ülikooli professoriks puhtteaduslikul

¹⁵ I. Käbin, Eesti ajalugu arsti pilgu läbi, lk 54.

¹⁶ Tartu ülikooli vana anatoomikumi professorid, lk 152.

¹⁷ L. Leppik, Mida me teame Rootsi-aegse Tartu ülikooli teadusest praegu rohkem kui 25 aastat tagasi? – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XXXVII. Toim L. Leppik. Tartu: Tartu Ülikool, 2009, lk 21–22.

¹⁸ K. Metste, Miks Faehlmannist ei saanud arstiteaduskonna professorit? – Keel ja Kirjandus 2009, nr 5, lk 321–340.

¹⁴ Võrreldud on 2009. aasta Donetskis väljaandega: Пирогов, Вопросы жизни.

erialal (lk 144–145). Ei saa eitada, et kuni 1890. aastateni oli Tartus venelastest professoreid tõesti vähe.

Omapärase ettepaneku kuulsa kirurgi monumendi rahumeelseks teisaldamiseks ja seeläbi tekkinud tühimiku täitmiseks teeb Tartu Ülikooli eesti kirjanduse professor Arne Merilai. Ta põhjendab monumendi praeguse asukoha sobimatust faktiga, et niimoodi serveerituna esindab Pirogov „rahvaste vanglat” ja okupatsiooni. Veel toob Merilai välja, et elu lõpupoole tegutses Pirogov Ukraina koolide kuratorina, mis pidi tähendama muu hulgas venestamist. Seega teeb ta ettepaneku lõigata välja imperiaalne pommikild, kasutades muidugi valutut tuimestust. Ühtlasi pakub Merilai välja Pirogovi pargi asemel loovisikutele pühendatud mäenõlva rajamise.¹⁹

Sama mitmekihiline kui Tartu monumendiga seonduv temaatika on ka Pirogovi mälestusteraamat, kus ridade vahelt on võimalik välja lugeda nii mõndagi. Eestlased olid Pirogovi jaoks tšuhhoonet-

sid (lk 65) ja ukrainlased hohollid (lk 80), Poola revolutsioon tähendab tema jaoks vaid koolera saabumist Venemaale (lk 47–48). Oma erialal ehk kirurgias töötas ta end kõrgele tasemele, kuid tema memuaarides on sageli koomiline kirurgilise raviga liialdamine ja ohutumate meetodite ärapõlgamine. Pirogovi memuaarid paistavad silma vahetute emotsioonidega, mis paratamatult on subjektiivsed. Samas on see vene arsti kõrvalpilk baltisaksa maailmale, millest ta ise innukalt õppis. Pirogovil oli võimalus vaadelda hulga toonaste välja-paistvate kirurgide tööd ja sealt parim üle võtta. Eestikeelne Pirogovi memuaaride tõlge on igati vaimukas, kuid kahjuks ei saa sealt ülevaadet, kuhu paigutub Pirogov teiste kuulsate arstiteadlaste seltskonnas. Ka Pirogov seisis hiiglaste õlgadel ja tema Tartus asuva monumendi õige koht oleks pigem tema kolleegide mälestusmärkide juures Toomemäel. Mõnes mõttes sarnaneb Pirogovi retseptatsioon siinmail tema enda kirjeldatud kilpkonnasupiga, mis oli Tartus serveerituna kindlasti sensatsiooniline, kuid mille sisu vajab veel uurimist.

KAARINA REIN

¹⁹ A. Merilai, Alliksaare allee. Raamatu-aasta ettepanek. – A. Merilai, Eesti poetika. (Eesti mõttelugu 187.) Tartu: Ilmamaa, 2026, lk 932–934.